

KARAKTERISTIKA TË TERMINOLOGJISË MJEKËSORE SHQIPE

Prof. Asoc. Dr. Mirela Papa

Departamenti i Gjuhës Italiane

Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës

E-mail: mirela.papa@unitir.edu.al

PËRMBLEDHJE

Gjuha e mjekësisë bën pjesë në ligjërimin e specializuar dhe përdoret në fushën e mjekësisë për të komunikuar koncepte dhe informacione specifike. Karakteristikë e këtij ligjërimi është leksiku teknik terminologjik, i cili nuk mund të kuptohet nga ata që nuk janë specialistë të fushës. Në këtë artikull do të marrim në analizë terminologjinë mjekësore shqipe, duke evidentuar karakteristikat e saj kryesore. Leksiku mjekësor në gjuhën shqipe gjatë historikut të zhvillimit të tij ka pësuar ndikimin e gjuhëve të ndryshme. Ky leksik është pasuruar kryesisht me huazime nga gjuha italiane falë kontakteve kulturore dhe historike me Italinë. Në dhjetëvjeçarët e fundit vërehet një rritje e huazimeve nga gjuha angleze e lidhur kjo me globalizimin dhe përhapjen e terminologjisë shkencore ndërkombëtare. Prania e akronimeve dhe eponimeve është një tjetër aspekt i rëndësishëm i terminologjisë mjekësore ku akronimet shkurtojnë terma të ndërlikuar, duke lehtësuar përdorimin e tyre klinik, ndërsa eponimet i atribuojnë sëmundjeve emrat e njerëzve që i kanë zbuluar ato. Në gjuhën mjekësore vihet re gjithashtu edhe prezenca e sinonimeve, që vjen nga bashkëjetesa e termave tekniko-shkencor dhe termave shkencorë-popullorë, duke krijuar në këtë mënyrë nivele të ndryshme aktualizimi të gjuhës.

Fjalët çelës: akronime, eponime, huazime, gjuha mjekësore, gjuhë specialiteti, sinonime.

ABSTRACT

Medical language is a specialized discourse used in the field of medicine to convey specific concepts and information. A key characteristic of this discourse is its technical and terminological lexicon, which is often inaccessible to non-experts. In this article, we will analyze Albanian medical terminology, highlighting its main features. The medical lexicon in the Albanian language has been shaped by various linguistic influences over time. It has been predominantly enriched through borrowings from Italian, due to historical and cultural ties with Italy. In recent years, there has been a notable increase in borrowings from English, driven by globalization and the widespread adoption of international scientific terminology. Another important feature of medical terminology is the use of acronyms and eponyms. Acronyms serve to simplify complex terms for easier clinical use, while eponyms assign the names of individuals who discovered or first described certain diseases or procedures. Furthermore, the presence of synonyms reflects the coexistence of technical-scientific terms and scientific-popular language, leading to varying levels of language usage and accessibility within medical communication.

Keywords: acronyms, borrowings, eponyms, medical language, specialized language, synonyms.

Hyrje

Gjuha e mjekësisë bën pjesë në ligjërimin e specializuar apo gjuhët e quajtura ndryshe “*gjuhët sektoriale*”, “*gjuhët e specialitetit*” apo “*nënkodet e gjuhës*”. Ligjërimi i specializuar, në një kuptim më të gjerë mund të shihet si objekt më vete jashtë stilistikës gjuhësore në kundërvënie me ligjërimin e përgjithshëm.¹ Ai është një variacion i gjuhës i karakterizuar nga këto veçanësi: reflekton përgjithësisht një dije të veçantë, që ndahet mes një pakice ekspertësh dhe ka si synim të favorizojë dhe të lehtësojë komunikimin në këtë grup; përdor karakteristika të gjuhës, duke i ndërthurur këto karakteristika përsa i përket leksikut dhe formimit të fjalëve; ka prirjen, në ndryshim nga ligjërimi i përgjithshëm – polisemantik nga natyra – të vendosë një raport të saktë dhe të qëndrueshëm mes fjalëve dhe koncepteve.

Disa nga ligjërimet e specializuara kanë një *shkallë teknikizmi të ulët* (gjuha e së drejtës dhe e ekonomisë)²; disa kanë një *shkallë teknikizmi të lartë*³; (gjuha e matematikës, e mjekësisë, e fizikës, e kimisë, e botanikës, e zoologjisë dhe e disiplinave të tjera tekniko-shkencore). Në disa raste të tjera nuk kemi një ligjërim homogjen, por shumën e elementëve të nxjerra nga fusha të ndryshme dijesh (p.sh. gjuha e gazetarisë në të cilën bashkëjetojnë komponentë të gjuhës juridiko-administrative, ekonomike, sportive etj.)

Gjuha e mjekësisë, ashtu si të gjithë ligjërimet e specializuara dallohet dhe nga karakteristikat e saj tekstuale⁴ si: organizimi retorik i ligjërimit; aspektet morfosintaksore (fjalitë emërore, thjeshtimi i strukturës së fjalisë, format pësore dhe pavetore, mënyrat dhe kohët e foljeve), por në këtë punim do të ndalemi tek aspekti terminologjik.

Kur flasim për aspektin terminologjik, një diferencim i parë i përgjithshëm duhet bërë midis “termi” dhe “fjalës” bazuar në natyrën

¹Shiko: Xh. Lloshi (2001), “Stilistika funksionale” *te Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, SHBLU.

²M. Dardano e P.Trifone (1997), *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, f. 567.

³M. Dardano e P.Trifone (1997), *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, f. 568.

⁴ Shiko: F. Scarpa (2012), *La traduzione specializzata. Un approccio didattico professionale*, (botimi i dytë), Hoepli Editore, Milano f. 32 – 48.

e referentit, i cili tek termi është i specializuar brenda një disipline të caktuar, ndërsa tek fjala është i përgjithshëm në një sërë tematikash⁵. Termi gjithashtu ka karakterin e një njësie leksikore thjesht denotative, domethënë e lirë nga konotacionet kulturore dhe individuale të fjalës.⁶

Termat mund të përbëhen nga një njësi leksikore (e cila mund të jetë edhe një shkronjë, një simbol grafik, një shkurtim, një akronim etj.) ose nga formulime pak a shumë të ngulitura që përdoren me një frekuencë të caktuar dhe që quhen frazeologjizma të specializuara ose teknikizma ndihmës.⁷

Në lidhje me terminologjinë e gjuhës mjekësore mund të flitet (për gjuhët perëndimore) për një uniformitet terminologjik. Kjo pasi pothuajse e gjithë terminologjia mjekësore bazohet në leksikun greko-latin⁸, madje edhe formimi i fjalëve të reja sot bëhet me përdorimin e parashtesave dhe prapashtesave me origjinë greko-latine duke shmangur përdorimin e fjalëve të përdorura nga publiku në jetën e përditshme. Kjo zgjedhje shërben për t'i dhënë një identitet të veçantë komunitetit gjuhësor të sektorit mjekësor.⁹

Në gjuhën e mjekësisë si një “*nënkod gjuhësor*” mund të gjejmë edhe disa “*nën-nënkode*” në varësi të tri fushave në të cilat ndahen degët e mjekësisë¹⁰: *shërbimet mjekësore* (mjekësia e brendshme, kardiologjia, neurologjia, endokrinologjia, gastroenterologjia, pneumologjia, nefrologjia, hematologjia, reumatologjia etj.); *shërbimet kirurgjikale* (kirurgjia e përgjithshme, kirurgjia vaskolare, neurokirurgjia, ortopedia,

⁵ F. Scarpa (2012), *La traduzione specializzata. Un approccio didattico professionale*, (botimi i dytë), Hoepli Editore, Milano f. 52.

⁶ P. Balboni (2000), *Le microlingue scientifico-professionali*, UTET, Torino.

⁷ F. Scarpa (2012), *La traduzione specializzata. Un approccio didattico professionale*, (botimi i dytë), Hoepli Editore, Milano f. 52.

⁸ Tekstet më të vjetra mjekësore u shkruan në greqisht, me *CorpusIppocratum*, që daton në shekujt V dhe IV para Krishtit, i cili përmban 53 vepra që i atribuohen Hipokratit, megjithëse, ndoshta jo të gjitha janë vepra të tij. Gjatë sundimit romak, shumë mjekë grekë sollën njohuritë e tyre në Romë, duke i përkthyer tekstet në latinisht dhe, më vonë, në arabisht, falë zhvillimit të shkollave të Bagdadit dhe Damaskut, ku u ruajtën dhe u përkthyen vepra nga autorë grekë dhe arabë. <https://www.yumpu.com/it/document/view/15836106/olja-arsic-tesi-specialistica-con-glossario-di-medicinapdf>

⁹ Mina Atef Naguib Kenz, *La neologia combinatoria nella scienza medica: prefissazione, suffissazione e composizione*, https://fjhj.journals.ekb.eg/article_168981_326e55c318f45fb78a4c46f1beab0803.pdf

¹⁰ <https://blog.edises.it/elenco-specializzazioni-medicina-60958>

otorinolaringoiatria, ekulistika, urologjia, gjinekologjia etj.) dhe *shërbimet klinike* (mikrobiologjia, fiziatria, virologjia, anestezia, mjekësia ligjore etj.).

Në këtë studim do të trajtojmë disa nga karakteristikat e terminologjisë mjekësore në gjuhën shqipe duke u ndalur te huazimet, akronimet, eponimet si dhe te përdorimi i sinonimeve.

Huazimet

Karakteristikë kryesore e terminologjisë mjekësore shqipe është prania e konsiderueshme e huazimeve. Huazimet verifikohen kur gjuha përvetëson një tipar gjuhësor që nuk ekziston tek ajo, por tek një gjuhë tjetër. Ky proces “përvetësimi” dhe tipari gjuhësor i “përvetësuar” në këtë mënyrë tregohen me të njëjtin term *huazim*¹¹. Në të gjitha gjuhët e botës, zhvillimi i përgjithshëm tekniko-shkencor dhe marrëdhëniet me botën, sjellin me vete edhe prurje të reja gjuhësore.¹²

Huazimet janë një pjesë e rëndësishme e terminologjisë mjekësore të të gjitha gjuhëve, jo vetëm e gjuhës shqipe.

Sipas M. Dardano dhe P. Trifone, huazimet ndahen në: 1) *huazime “të integruara”* apo “*strukture*” dhe 2) *huazime “të paintegruara”* ose “*të plota*”.

1.1 Huazimet nga gjuha angleze

Duke filluar nga gjysma e dytë e shekullit të 20-të, si rrjedhojë e prestigjit të arritur nga Shtetete Bashkuara, anglishtja bëhet gjuha kryesore e pothuajse të gjitha shkencave. Mund të themi se, sot, anglishtja përfaqëson gjuhën kryesore të komunikimit mjekësor. Kjo dëshmohet edhe nga fakti se, tashmë, në shumë vende të Evropës (me përjashtim të Francës) dhe Azisë, revistat botohen në anglisht edhe kur ato janë të destinuara për përdorim nga publiku vendas.¹³ Anglishtja është gjuha referuese e literaturës shkencore mjekësore ndërkombëtare.

¹¹ M. Dardano e P. Trifone, *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 1997.

¹² E. Katorri (2024), *Huazimet nga italishtja në gjuhën e gazetave: leksiku dhe sintaksa*, në FGJH, Nr. 9, Tiranë, f. 69.

¹³ Olja Arsic, *Tesi specialistica con glossario di medicina*, www.yumpu.com/it/document/view/15836106/olja-arsic-tesi-specialistica-con-glossario-di-medicinapdf

Huazimet gjuhësore nga anglishtja (domethënë *anglicizmat*) janë numerikisht të konsiderueshëm në shqipe si edhe në çdo gjuhë tjetër. Do të konsiderohen *anglicizma* edhe termat të cilët, pavarësisht se kanë një etimologji latine apo greke, kanë hyrë në shqipe nëpërmjet gjuhës angleze.

1.1.1 Huazime të integruara

Huazime “të integruara” apo “strukture”¹⁴ (“të përshtatura”), kur fjalët e huazuara u nënshtrohen rregullave të fonetikës dhe të morfologjisë së gjuhës shqipe. Ndryshojnë disa fonema, shtohet ndonjë mbaresë dhe hyjnë në kategoritë e ndryshme leksiko-gramatikore të gjuhës shqipe.¹⁵ Më poshtë kemi sjellë disa shembuj ilustrues:

► adictology	adiktologji
► imaging	imazheri
► addict	adikt
► splachnology	splanchnologjia
► subclavian artery	arteriet subklave
► reabsorption	rezorbimi
► buffer solution	solucione buferike
► hemopoiesis (ose hematopoiesis)	hemopoeza (ose hematopoeza)
► thymus	timusi
► cancer	kancer
► pancreas	pankreas
► sedentary lifestyle	jetë sedentare

Vihet re lehtësisht se si termat e mësipërm i janë përshtatur rregullave gramatikore të gjuhës shqipe. Të ndalemi te disa prej tyre.

Në rastin e *arterieve subklave* dhe *solucioneve buferike* kemi të bëjmë me rastet e *kalkeve-përkthim*, të cilat janë fjalë të formuara me brumin e shqipes, në to i huaj është vetëm ndërtimi i fjalës apo i sintagmës që

¹⁴ M. Dardano e P.Trifone, *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 1997, f. 566

¹⁵ Majlinda Ismaili Mahmudi (2021), *Anglicizmat, vendi dhe përdorimi i tyre në shqipen e shqiptarëve të Maqedonisë (së Veriut)*, disertacion, https://uniel.edu.al/images/kerkimi_shkencor/Disertacioni-Majlinda_Ismaili_Mahmudi_protected.pdf, f. 62.

shënon një koncept të vetëm në fushën e studimit¹⁶.

Një tjetër konsideratë mund të bëhet edhe në lidhje me prejardhjen e këtyre termave në gjuhën angleze. Në fakt janë pothuajse të gjithë me prejardhje latine apo greke, por që në gjuhën shqipe janë futur nga gjuha angleze. Kështu “subclavian artery” vjen nga termi latinisht “subclavia”, një fjalë e përbërë nga “sub” (poshtë) dhe “clavis” (klavikul), duke iu referuar në këtë mënyrë pozicionit anatomik poshtë klavikulës.¹⁷ Prania e bashkëtingëllores “b” në termin shqip “arteriet subklave” të çon në përfundimin se termi është huazuar nga gjuha angleze duke qenë se në gjuhën italiane (arteria succlavia) kjo bashkëtingëllore është zëvendësuar nga bashkëtingëllorja “c”.

I njëjti arsyetim mund të bëhet edhe për termin *hemopoiesis* (ose *hematopoiesis*), i cili është me prejardhje nga greqishtja e vjetër (haima = gjak dhe poiesis = krijoj). Në termin shqip *hemopoeza* (ose *hematopoeza*) vihet re prania e bashkëtingëllores “h”, gjë që dëshmon për huazimin e këtij termi nga gjuha angleze, ndërkohë që në gjuhën italiane termi *emopoiesi* (ose *ematopoiesi*) duket se është huazuar nga greqishtja ndoshta nëpërmjet latinishtes.

Termi *thymus*, i cili i referohet një gjëndre endokrine dhe ka një etimologji jo të përcaktuar mirë, mund të ketë prejardhje nga latinishtja¹⁸ ose nga greqishtja. Termi shqip duket se është huazuar dhe përshtatur nga gjuha angleze, e cila ka ruajtur origjinalin e huazuar nga latinishtja *thymus*, ndërsa në gjuhën italiane termi është përshtatur me termin *timo*.

Termi shqip *kancer* duhet të jetë huazuar nga gjuha angleze e cila nga ana e saj e ka huazuar nga latinishtja *cancer*¹⁹ term i cili është edhe ai vetë një huazim nga gjuha greke *karkinos*. Të dy termat edhe ai latin edhe ai grek kanë kuptimin “gaforre”. Hipokrati, i konsideruar si babai i mjekësisë, e përdori termin grek për t’iu referuar tumoreve malinje, ndoshta për shkak të ngjashmërisë midis degëzimeve të disa llojeve të kancerit dhe kthetrave të një gaforreje.

Në shembullin e fundit, termi *jetë sedentare* është një kalk-përkthim nga gjuha angleze, pavarësisht se *sedentary* rrjedh nga termi latin *sedentarius* që do të thotë *qëndroj ulur*. Nuk është tamam një term

¹⁶ J. Thomai (2002), *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë, f. 229.

¹⁷ [https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/SUCCLAVIA_\(anatomia\)/](https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/SUCCLAVIA_(anatomia)/)

¹⁸ <https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/Thymus-vulgaris/>

¹⁹ <https://www.treccani.it/vocabolario/cancro/>

mjekësor, por më tepër një proces që çon në sëmundje, të cilin e dëgjojmë gjithnjë e më shpesh të përmendet nga mjekët.

1.1.2 Huazime të paintegruara

Huazime “të paintegruara” ose “të plota”²⁰ (“të papërshtatura”), do të quhen huazimet që përftohen nga futja në përdorim e fjalës së huajnë formën e saj origjinale. Ndër këto huazime mund të përmendim:

▶ shunt	shunt
▶ by-pass	by-pass
▶ hepar	hepar
▶ superior vena cava	vena cava superior
▶ inferiore vena cava	vena cava inferior
▶ lien	lien
▶ vena azygos	vena azygos
▶ sputum	sputum

Në rastin e termit *hepar* (mëlçi) duhet të themi se bëhet fjalë për një term i cili ka prejardhje greke dhe latine. Ky term përdoret në gjuhën angleze krahas termit anglisht *liver*. Edhe gjuha italiane e ka zëvendësuar termin me fjalë të brumit të italishtes *fegato*, por ruhet rrënja greko-latine për formimin e mbiemrave që kanë lidhje me mëlçinë si p.sh.: epatico, duke krijuar fenomenin e supletivizmit sipas të cilit brenda së njëjtës familje fjalësh kemi përdorimin e temave të ndryshme fjalëformuese.²¹

Në rastin e *vena cava superior*, termi është me prejardhje latine dhe në gjuhën angleze është një huazim i painteguar, prandaj shkruhet dhe shqiptohet si në latinisht. Ky term është huazuar nga latinishtja edhe në gjuhën italiane, por në italisht është përshtatur dhe mbiemri superior ka marrë mbaresën “e” *superiore*. Në gjuhën shqipe termi është futur nga gjuha angleze dhe shkruhet dhe shqiptohet si në gjuhën latine.

Për termin *lien* (tëmthi), mund të pohojmë se përsëri kemi përdorimin e termit latin në gjuhën shqipe, ndonëse është futur si një huazim nga gjuha angleze, e cila ka në fjalorin e saj mjekësor edhe termin *spleen*, ashtu si edhe gjuha italiane termin *milza*. Natyrisht që edhe gjuha shqipe ka një

²⁰ M. Dardano e P.Trifone (1997), *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, f. 566.

²¹ L. Serianni (2012), *Italiani scritti*, Bologna, Il Mulino f. 92.

term të brumit të saj *tëmth*, por përdoret në nivelin shkencor-popullor, ndërsa specialistët preferojnë të përdorin termin *lien* në relacionet e tyre mjekësore drejtuar profesionistëve të fushës.

Termi *vena azygos* tregon një venë të rëndësishme në trupin e njeriut, e vendosur në zgavrën e krahavorit dhe të barkut, e cila luan një rol vendimtar në drenazhin e gjakut venoz nga pjesa e pasme e krahavorit dhe e sipërme e barkut. *Azygos* është një term i cili vjen nga greqishtja, por që në gjuhën shqipe është futur si huazim nga gjuha angleze ku termi është ruajtur në formën e tij origjinale pa u përshtatur. Termi nuk i është përshtatur as rregullit të drejtshkrimit të gjuhës shqipe sipas të cilit fjalët me burim prej greqishtes së vjetër që në këtë gjuhë kanë y (ipsilon) shkruhen me “i”.²²

Sputum është një tjetër term me prejardhje nga latinishtja, por që në gjuhën shqipe ka hyrë nga anglishtja duke qenë se pikërisht në anglisht termi vijon të përdoret si në formën e tij origjinale latine, ndërkohë që në gjuhën italiane është zëvendësuar me termin e krijuar nga brumi i gjuhës italiane *sputo*, *espettorato*, *catarro*. Termi i referohet sekrecioneve që nga rrugët e frymëmarrjes, si bronket dhe trakea dalin jashtë përmes kollës.

1.2 Huazimet nga gjuha italiane

Gjuha shqipe ka përvetësuar shumë terma mjekësorë edhe nga gjuha italiane, falë afërsisë gjeografike mes vendeve tona dhe natyrisht edhe si rrjedhojë e formimit të mjekëve shqiptarë në shumë Universitete Italiane²³ duke filluar nga shekulli XIX deri në ditët e sotme. Termat e huazuara nga gjuha italiane nuk janë vetëm emërtime sëmundjesh, por edhe terma që shënjojnë pjesë të ndryshme në organizmin e njeriut, instrumente dhe shërbime diagnostikimi etj.

1.2.1 Huazime të integruara

► insufficienza cardiaca	insuficiensë kardiake
► sindrome del tunnel carpale	sindromi i tunelit karpal

²² Akademia e Shkencave e RP së Shqipërisë, Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, 1973, III. 36, ç.

²³Në shek. XVIII dhe XIX filluan të diplomoheshin mjekët e parë shqiptarë në universitetet e Evropës. Në fillim të shek. XIX Ali Pashë Tepelena dërgoi dy studentë shqiptarë për të studiuar mjekesi në universitetin e Napolit dhe të Vjenës. <https://www.zemrashqiptare.net/news/1945/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>

▶ malattie cardiovascolari	sëmundjet kardiovaskulare
▶ trombosi venosa profunda	trombozë venoze e thellë
▶ cisti dermoidi	kistet dermoide
▶ artrite reumatoide	artrit reumatoid

Në shembujt e mësipërm kemi të bëjmë jo me fjalë, por me sintagma të huazuara që nga ana e tyre shprehin një koncept të caktuar mjekësor. Në këto sintagma fjala *malattie* është e përkthyer *sëmundje* dhe fjala që i përket ligjërimit të përgjithshëm *profonda* është dhënë me gjegjësen e saj shqipe *e thellë*, ndërsa termat e tjerë i janë përshtatur drejtshkrimit të gjuhës shqipe.

▶ nutrigenetica	nutrigjenetika
-----------------	----------------

Në këtë shembull kemi të bëjmë me një huazim të një prej shkencave të zhvilluara së fundmi dhe që merret me ushqimet dhe me gjenetikën dhe është një risi në sektorin e mjekësisë.

▶ afasia	afazia
▶ diagnosi	diagnozë
▶ disinfettare	dezinfektoj

Në rastet e mësipërme kemi të bëjmë me huazime të përshtatura në gjuhën shqipe sipas rregullave të drejtshkrimit²⁴ ku për fjalët që burojnë nga gjuhët romane tek të cilat ato kanë një “s” ndërzanore, shkruhen në gjuhën shqipe me z.

▶ strabismo	strabizëm
▶ ambliopia	ambliopia
▶ diplopia	diplopia
▶ pericarditeacuta	perikardit akut
▶ pericarditeserosa	perikardit seroz

▶ pericardite fibrinosa	perikardit fibrinoz
▶ pericardite purulenta	perikardit purulent
▶ pericardite emorragica	perikardit hemorragjik

²⁴ Akademia e Shkencave e RP së Shqipërisë (1973), *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, kap.III, §36 n. f. 101.

► silicosi	silikoza
► antracosi	antrakoza
► asbestosi	azbestoza
► berilliosi	berilioza
► cistite emorragica	cistit hemorragjik
► cistite supurativa	cistit supurativ
► cistite ulcerosa	cistit ulceroz
► cistite membranosa	cistit membranoz
► cistite gangrenosa	cistit gangrenoz

Të gjithë shembujt e mësipërm janë emra patologjish të ndryshme, termat emërtuese të të cilave janë huazuar dhe janë përshtatur në gjuhën shqipe. Edhe në rastet kur emri i patologjisë është i përbërë nga një togfjalësh kemi të bëjmë me një huazim dhe përshtatje ortografike të togfjalëshit në gjuhën shqipe. Në rastet e sëmundjeve *silicosi*, *antracosi*, *asbestosi*, *berilliosi* përshtatja në gjuhën shqipe (*silikoza*, *antrakoza*, *azbestoza*, *berilioza*) është bërë duke i shtuar termave të huazuar mbaresën –a dhe duke i futurkështu në kategorinë e gjinisë femërore. Kjo vjen edhe nga fakti se këto emra në gjuhën italiane janë të gjinisë femërore. Në rastin e llojeve të ndryshme të cistitit, edhe pse në gjuhën italiane termi cistite i përket gjinisë femërore, në gjuhën shqipe termi ka kaluar në gjininë mashkullore *cistit*.

► plesso brachiale	pleksi brakial
► parenchima polmonare	parenkima pulmonare

Siç e thamë edhe më lart termat e huazuar nga gjuha italiane nuk janë vetëm emërtime sëmundjesh, por edhe terma që shënjojnë pjesë të ndryshme në organizmin e njeriut. Në shembujt e mësipërm kemi sjellë disa raste të tilla. Kështu plesso brachiale²⁵ i përshtatur në gjuhën shqipe pleksi brakial është një nga gjashtë plekset nervore që i përkasin sistemit nervor periferik, i përbërë nga degët e përparme të nervave kurrizorë. *Parenchima polmonare*²⁶ e përshtatur në gjuhën shqipe me *parenkima pulmonare* është indi specifik që përbën pjesën funksionale të mushkërive, përgjegjës për shkëmbimin e gazrave.

25 [https://www.treccani.it/enciclopedia/brachiale_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/brachiale_(Enciclopedia-Italiana)/)

26 [https://www.treccani.it/enciclopedia/parenchima_\(Dizionario-di-Medicina\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/parenchima_(Dizionario-di-Medicina)/)

► tomografia computerizzata	tomografi e kompjuterizuar
► auscultazione	auskultacioni

Në shembujt e mësipërm kemi të bëjmë me terma të cilët tregojnë i pari një instrument për diagnostikimin e sëmundjeve dhe i dyti një ekzaminim diagnostikues. Në të dy rastet kemi përshtatje të huazimeve. Në rastin e parë kemi kalk-përkthim ku mbiemri *computerizzata* ka ruajtur kategorinë e mbiemrit në gjuhën shqipe, por është futur te grupi i mbiemrave të nyjshëm.

1.2.2 Huazime të paintegruara:

► pleura	pleura
► angiologia	angiologia
► uretere	uretere
► parietale	parietale
► granuloma	granuloma

Disa tumore të zemrës:

► mixoma	mixoma
► fibroelastoma	fibroelastoma
► rabdomioma	rabdomioma

Në shembujt e sjella më sipër vihet re se këto huazime nuk u janë përshtatur rregullave drejtshkimore të gjuhës shqipe. Në pjesën më të madhe të shembujve drejtshkrimi dhe shqiptimi përkojnë, prandaj janë lehtësisht të transferueshme në gjuhën shqipe pa kërkuar përshtatje të formës. Në rastin e termave *mixoma* dhe *angiologia* nuk kemi në gjuhën italiane një përputhje mes drejtshkrimit dhe shqiptimit, prandaj edhe mund të ishin bërë përshtatje drejtshkimore për të respektuar parimin fonologjik të depërtimit të huazimeve në gjuhën shqipe.

1.3 Ndërkombëtarizma

Ndërkombëtarizmat janë fjalë të cilat kanë formë (grafi dhe shqiptim) dhe kuptim të njëjtë në shumë gjuhë, shpesh kanë prejardhje nga

latinishtja dhe greqishtja dhe mund të identifikohen lehtësisht në një gjuhë të huaj. Në gjuhën e mjekësisë gjejmë shpesh terma ndërkombëtarë. Terma si: *erysipelothrix rhusiopathiae*; *corynebacterium*; *haemophilus*; *campylobacter*; *helicobacter pylori*; *chlamydophila* me prejardhje nga greqishtja përdoren në të njëjtën formë në italisht, anglisht, frëngjisht, shqip dhe gjuhë të tjera. Edhe termat paramyxovirus; lichenplanus me prejardhje nga latinishtja dhe greqishtja gjithashtu mund t'i gjesh në po këtë formë në gjuhën italiane, angleze, frënge, shqipe etj.

2. Akronimet

Akronimet janë fjalë të formuara me inicialet apo rrokjet initiale të një fjalie apo të një grupi fjalësh. Akronimet shpesh përdoren për të shkurtuar terma të gjatë dhe të ndërlikuar duke e bërë komunikimin më të zhdërvjellët dhe më të efektshëm.²⁷

Anglishtja është sigurisht gjuha mbizotëruese në këtë aspekt të gjuhës mjekësore. Në gjuhën shqipe, si edhe në gjuhë të tjera, shumica e akronimeve janë huazuar nga anglishtja dhe për këtë arsye ruhen në gjuhën e tyre origjinale. Megjithatë në gjuhën mjekësore shqiptare, nuk mungojnë edhe akronime nga gjuha italiane dhe madje edhe disa të krijuara nga inicialet në shqip të fjalive apo grupeve të fjalëve të përkthyer.

2.1 Akronime nga gjuha angleze

Ashtu si edhe për huazimet, edhe akronimet nga gjuha angleze janë të shumta. Më poshtë kemi sjellë disa shembuj. Këto akronime përdoren gjerësisht nga specialistët e fushës së mjekësisë në kontekste të ndryshme të profesionit të tyre.

- ▶ ECG o EKG (Electrocardiography)
- ▶ LC (lung cancer)
- ▶ PET-CT (Positron Emission Tomography/Computed Tomography)
- ▶ MRI (Magnetic resonance imaging)
- ▶ VATS (Video-assisted thoracoscopic surgery)
- ▶ CAP (Community-acquired pneumonia)

²⁷ L. Serianni (2012), *Italiani scritti*, Bologna, Il Mulino f. 93.

▶ HAP	(Hospital-acquired pneumonia)
▶ AIDS	(Acquired Immunodeficiency Syndrome)
▶ VAP	(Ventilator associated pneumonia)
▶ TBLB	(Transbronchial Lung Biopsy)
▶ TB	(Tuberculosis)
▶ OSA	(Obstructive Sleep Apnea)
▶ CSA	(Central Sleep Apnea)
▶ MAC	(Mycobacterium avium complex)
▶ GVHD	(Graft Versus Host Disease)
▶ ATLS	(Advanced Trauma Life Support)
▶ MCV	(Mean Corpuscular Volume)
▶ MCH	(Mean Corpuscular Hemoglobin)
▶ GPT	(Glutamyl Pyruvic Transaminase)
▶ MCHC	(Mean Corpuscular Hemoglobin Concentration)
▶ MPV	(Mean Platelet Volume)
▶ RDW	(Red Corpuscular Width)
▶ RBC	(Red Blood Cell)
▶ HDL	(High Density Lipoprotein)
▶ LDL	(Low Density Lipoprotein)

Në shembullin e parë kemi të bëjmë me një rast homonimie të akronimit në gjuhën shqipe. Në fakt *elektrokardiograma* edhe në gjuhën shqipe do të kishte të njëjtin akronim EKG. Ky akronim është lehtësisht i memorizueshëm edhe nga ata që nuk janë specialistë të fushës, por të cilët kanë pasur eksperiencë të këtij testi. Shembujt e fundit (MCV, MCH, GPT, MCHC, MPV, RDW, RBC, HDL, LDL) janë akronime që mund t'i gjesh në fletët e analizave të çdo laboratorit në Shqipëri, pasi në fletët e testeve laboratorike përdoren gjerësisht akronimet nga gjuha angleze.

2.2 Akronime nga gjuha italiane

Akroneimet nga gjuha italiane janë të pranishme në gjuhën mjekësore shqiptare, por jo në të njëjtën masë me akronimet nga gjuha angleze. Kështu mund të përmendim:

► NTA	(Necrosi tubolare acuta)
► FBS	(Fibrobroncoscopia)
► TAC	(Tomografia Assiale Computerizzata)
► VFANS	(Farmaci Antiinfiammatori Non Steroidei)
► SIDA	(Sindrome da Immunodeficienza Acquisita)

Në shembullin e fundit, vëmë re se për të njëjtën patologji në gjuhën shqipe përdoren dy akronime AIDS nga gjuha angleze dhe SIDA nga gjuha italiane. Fillimisht është përdorur akronimi i huazuar nga gjuha italiane, i cili është edhe i njohur nga një masë njerëzish. Më vonë me ekspansionin e gjuhës angleze është futur në gjuhën shqipe edhe akronimi AIDS.

2.3 Akronime të gjuhës shqipe

► TT	tumoret e toraksit
► SPOK	sëmundje pulmonare obstruktive kronike

Në shembullin e parë mund të themi që kemi rastin kur akronimi i huazuar dhe ai i gjuhës shqipe përkojnë me njëri-tjetrin. Në shembullin e dytë duhet të themi se, krahas akronimit në gjuhën shqipe, ekziston dhe përdoret shpesh nga mjekët edhe akronimi i huazuar nga gjuha angleze COPD - Chronic obstructive pulmonary disease.

3. Eponimet

Gjuha mjekësore përdor edhe eponime të shumta, domethënë emra për organe, patologji dhe instrumente kirurgjikale, të cilat i referohen emrave të shkencëtarëve që i kanë studiuar apo i kanë zbuluar ato. Për shembull, *tubat e Fallopit* (që e morën emrin nga Gabriele Falloppio, 1523-1562)²⁸, *sëmundja e Parkinsonit* (nga James Parkinson, 1755-1824), etj. Nga kjo karakteristikë nuk bën përjashtim as gjuha mjekësore shqipe. Në fakt vihet re edhe në gjuhën mjekësore shqipe prania e eponimeve të cilat, ashtu si edhe huazimet apo akronimet, ndahen në eponime të integruara dhe eponime të paintegruara.

²⁸ L. Serianni (2012), *Italiani scritti*, Bologna, Il Mulino f. 93.

3.1 Eponime të integruara

Eponimet e integruara, ashtu si dhe fjalë të tjera me prejardhje të huaj duhet të kenë hyrë në gjuhën shqipe kryesisht pas Shpalljes së Pavarësisë²⁹ dhe të cilat pas Kongresit të Drejtshkrimit iu nënshtuan rregullave të drejtshkrimit të gjuhës shqipe.

Më poshtë kemi sjellë disa shembuj:

► l'equazione di Bernoulli	ekuacioni i Bernulit
► la legge di Poiseuille	ligji Puazej
► la formula di Laplace	formula e Laplasit
► la legge di Coulomb	ligji i Kulonit
► l'effetto Joule	efekti Xhaul
► la legge di Kirchhoff	ligji i Kirkofit
► la legge Biot-Savart	ligji i Bio Savarit
► il ponte di Wheatstone	ura e Uitsonit
► il principio Le Châtelier	parimi le Shatelite

Siç mund ta shohim dhe nga shembujt, bëhet fjalë për eponime nga fushat e fizikës, biologjisë dhe kimisë, por ato përdoren gjithashtu edhe në gjuhën e mjekësisë.

Në përgjithësi, eponimet nuk shkaktojnë probleme në përkthim, pasi shumica e tyre janë të njohura në nivel ndërkombëtar. Megjithatë, problemet lindin kur nevojiten të përkthehen në gjuhë të huaj eponime të integruara në gjuhën tonë, domethënë të përshtatura me rregullat e drejtshkrimit dhe të shqiptimit të gjuhës shqipe. Nëse përkthyesi nuk është i informuar, atëherë bëhet e vështirë identifikimi i eponimit origjinal. Si në rastet e mëposhtme:

► la legge di Poiseuille	ligji Puazej
► la formula di Laplace	formula e Laplasit
► la legge di Coulomb	ligji i Kulonit
► l'effetto Joule	efekti Xhaul

²⁹ Akademia e Shkencave e RP së Shqipërisë (1973), *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, f. 90.

3.2 Eponime të paintegruara

Në rastin e eponimeve të paintegruara duhet thënë se i përftojmë kur emri i përveçëm që përbën eponimin futet në gjuhën shqipe pa u shoqëruar me ndryshimet e duhura fonomorfologjike, por shkruhet në të njëjtën mënyrë siç shkruhet edhe në gjuhën nga e cila është huazuar. Këto eponime mund të jenë futur në gjuhën shqipe pas viteve '90 të shekullit të kaluar, duke qenë se nuk i janë përshtatur rregullave të shkrimit të emrave të përveçëm të vendosur në Kongresin e Drejtshkrimit 1972, ku³⁰ thuhet: Shkrimi i emrave të përveçëm të huaj mbështetet përgjithësisht në shqiptimin e tyre në gjuhët përkatëse, duke iu përshtatur sistemit grafik të shqipes. Më poshtë kemi sjellë disa shembuj eponimesh të paintegruara në gjuhën shqipe.

► la tetralogia di Fallot	tetrada Fallot (tetralogjia Fallot)
► ductus Botalli	duktus Botalli
► la malattia di Crohn	sëmundja Crohn
► la malattia di Wilson	sëmundja Wilson
► Vsindrome di Sjörger	sindroma Sjorgen
► tumore di Warthin	tumori Warthin
► sindrome di Cushing	sindroma Cushing
► la malattia di Kawasaki	sëmundja Kawasaki
► morbus Legg-Calvé-Perthes	morbus Legg-Calvé-Perthes
► Henoch-Schönlein purpura	purpura Henoch-Schönlein
► Bunyamwera virus	virus Bunyamwera

Një tjetër vërejtje që mund të bëhet tek eponimet e paintegruara është se në eponimet me prejardhje nga gjuha italiane si: *la tetralogia di Fallot*; *la malattia di Crohn*; *la malattia di Wilson*; *sindrome di Sjörger*; *tumore di Warthin*; *sindrome di Cushing*; *la malattia di Kawasaki* etj. ku, nëpërmjet përdorimit të parafjalës “di” përcaktohet lidhja mes fjalës së parë dhe të dytë të togfjalëshit, në gjuhën shqipe marrëdhënia përcaktore nuk rikrijohet me përdorimin e nyjes së rasës gjinore. Ky fenomen që nuk vihet re tek eponimet e integruara mund të vijë nga fakti që përdorimi i rasës gjinore të emrave të përveçëm do të kërkonte zbatimin e parimit

³⁰ Akademia e Shkencave e RP së Shqipërisë (1973), *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, §37.

morfologjik të drejtshkrimit dhe si rrjedhim lakimin e emrit të përveçëm dhe përdorimin e mbaresave sipas rasës, gjë e cila do të ndërlikonte edhe më shumë drejtshkrimin e termit të huaj. Në tri rastet e fundit, mund të kuptojmë se bëhet fjalë për eponime të ardhura nga gjuha angleze (*morbus, purpura, virus* përdoren në gjuhën angleze) dhe duket se edhe në gjuhën angleze në këto eponime kemi të njëjtin mungesë të rikrijimit të marrëdhënies përcaktore mes fjalëve.

Eponimet nuk vijnë vetëm nga emra njerëzish, termi i fundit e ka origjinën nga qyteti Bonyamwera i Ugandës, vend ku virusi *Bunyamwera* u izolua për herë të parë.

4. Prania e sinonimeve

Mjekësia është një nga shkencat që ka në zotërim numrin më të madh të kanaleve të përhapjes në publikun e gjerë.³¹ Kjo për faktin se shëndeti është pasuria më e çmuar që kemi dhe se të gjithë kanë të drejtën legjitime të informohen mbi shëndetin e tyre. Për rrjedhojë aktiviteti shëndetësor e kapërcen rrethine specialistëve përmes komunikimeve shkencore që i drejtohen publikut të gjerë, si: udhëzues ilaçesh, artikuj mjekësorë divulgativë të transmetuar në kanale të ndryshme televizive apo të shkruar në rubrikate shëndetit të pranishme në çdo gazetë apo revistë. Ndonëse zakonisht gjuhët e specialitetit e përdorin me kursim sinoniminë³², gjuha e mjekësisë pikërisht për shkak të shtresëzimit të madh³³ përdor mjaft sinonime. Kështu kemi sinonime që krijohen nga ekzistenca e termave që u përkasin niveleve të ndryshme të aktualizimit³⁴ dhe më konkretisht *nivelit të mirëfilltë shkencor* (ose sektorial) dhe atij *shkencor-popullor* (ose përdormi i zakonshëm). Por, duhet thënë se të dyja format janë të pranuar apo të ligjëruara. Më poshtë po sjellim disa shembuj ilustrues.

³¹ M.A. Cortelazzo (1990), *Lingue speciali*, Padova, Unipress, f. 36.

³² M.A. Cortelazzo (1990), *vep. e cituar*, f. 10; A.A. Sobrero, "Lingue speciali" në *Introduzione all'italiano contemporaneo*, vëllimi II, *La variazione e gli usi*, nën kujdesin e A. A. Sobrero, Bari, Laterza, f. 246.

³³ M. Dardano (1994), "I linguaggi scientifici", në *Storia della lingua italiana*, vëllimi II, *Scritto e parlato*, nën kujdesin e L. Serianni e P. Trifone, Torino, Einaudi, f. 541.

³⁴ A. Duro (1997), "Terminologjia në ligjërimin e specializuar", në *Studime Filologjike*, Tiranë, Nr. 1-4, f. 77.

Niveli shkencor i mirëfilltë

- ▶ eritrocitet
- ▶ leukocitet
- ▶ ciroza
- ▶ pertusis
- ▶ hepatiti
- ▶ epilepsia
- ▶ diabeti
- ▶ A(H1N1)
- ▶ ambliopia
- ▶ hepar
- ▶ frakturë
- ▶ antikorpet
- ▶ pes equinovarus

Niveli shkencor-popullor

- rruazat e kuqe
- rruazat e bardha
- tumori i mëlçisë
- kolla e mire, kolla e bardhë
- verdhëza
- sëmundja e tokës
- sëmundja e sheqerit
- gripi i derrit
- syri dembel
- mëlçi
- thyerje
- antitruapat
- këmba e shtrembër

Përfundime

Në përfundim të këtij studimi duhet të pranojmë fillimisht që shkenca mjekësore, ashtu si edhe fushat e tjera të jetës, janë në zhvillim të vazhdueshëm. Prandaj duhen konsideruar të përkohshme rezultatet në të cilat mund të arrijë një studim i gjuhës së tyre. Nga analiza që i kemi bërë terminologjisë së gjuhës mjekësore shqipe mund të pohojmë me siguri se pjesa më e madhe e termave të pranishëm janë huazime nga gjuhët e tjera. Huazimet kryesore janë futur në gjuhën shqipe nga gjuha angleze dhe ajo italiane, pavarësisht se prejardhja e tyre është kryesisht nga greqishtja apo latinishtja. Huazimet e gjuhës së mjekësisë ndjekin rregullin e të gjithë huazimeve të tjera: disa prej tyre i përshtaten rregullave të drejtshkrimit të gjuhës dhe futen të bëjnë pjesë në fondin e leksikut të saj, disa të tjera ruajnë formën e tyre origjinale duke u identifikuar lehtësisht si fjalë të huaja. Një tjetër karakteristikë e gjuhës mjekësore shqipe është prania e akronimeve, të cilat janë lehtësisht të kuptueshme nga ana e specialistëve, por jo nga ana e publikut të gjerë. Pjesa më e madhe e akronimeve vijnë nga gjuha angleze, gjuha italiane dhe mbeten të paintegruara, pra shkruhen në formën e tyre origjinale, por kemi edhe shembuj të akronimeve të përshtatura në gjuhën shqipe. Një tjetër përbërës i gjuhës mjekësore janë edhe eponimet, të cilat në gjuhën

shqipe, ashtu si edhe huazimet, i gjejmë në disa raste të përshtatura sipas rregullave të drejtshkrimit të gjuhës dhe në disa raste të përdorura në formën e tyre origjinale. Në rastet kur eponimet përshtaten në gjuhën shqipe vështirësia lind për përkthyesin, i cili duke të identifikojë saktë eponimin origjinal. Së fundmi mund të themi se gjuha e mjekësisë, ndonëse shquhet për teknikizmin e saj të lartë, karakterizohet nga prezenca e sinonimeve, terma që u përkasin niveleve të ndryshme të aktualizimit për të ndihmuar në këtë mënyrë komunikimin mes mjekëve dhe pacientëve.

BIBLIOGRAFIA

AKADEMIA E SHKENCAVE E RP SË SHQIPËRISË (1973), *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë.

BALBONI P.E., (2000), *Le microlingue scientifico-professionali*, UTET, Torino.

CORTELAZZO, M.A. (1990), *Lingue speciali*, Padova, Unipress.

DARDANO, M.(1994), «I linguaggi scientifici», në *Storia della lingua italiana*, vëllimi II, *Scritto e parlato*, nën kujdesin e L. Serianni e P. Trifone, Torino, Einaudi.

DARDANO, M. & TRIFONE, P. (1997), *La nuova grammatica della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna.

KATORRI, E. (2024), *Huazimet nga italishtja në gjuhën e gazetave: leksiku dhe sintaksa*, në FGJH, Nr. 9, Tiranë, f. 64-73.

LLOSHI, XH. (2001), *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, Tiranë, SHBLU.

MAHMUDI ISMAILI, M. (2021), *Anglicizmat, vendi dhe përdorimi i tyre në shqipen e shqiptarëve të Maqedonisë (së Veriut)*, disertacion për gradën Doktor i Shkencave.

PAPA, M. (2011), *Tipologjia e huazimeve në ligjërimin e specializuar me shkallë të ulët teknikizmi*, në Gjurmime albanologjike, Seria e shkencave filologjike, fq.71-86, Prishtinë, Kosovë.

DURO, A. (1997), «Terminologjia në ligjërimin e specializuar», në *Studime Filologjike*, Tiranë, Nr. 1-4.

SCARPA, F. (2012), *La traduzione specializzata, Un approccio didattico professionale*. (botimi i dytë), Hoepli Editore, Milano.

SERIANNI, L. (2012), *Italiani scritti*, Bologna, Il Mulino.

SOBRERO, A.A.(1993), «Lingue speciali» në *Introduzione all'italiano contemporaneo*, vëllimi II, *La variazione e gli usi*, nën kujdesin e A. A. Sobrero, Bari, Laterza f. 237-277.

THOMAI, J. (2002), *Leksikologjia e gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë.

SITOGRAFIA

<https://www.yumpu.com/it/document/view/15836106/olja-arsic-tesi-specialistica-con-glossario-di-medicinapdf>
<https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/7924/1/Viezzi.pdf>
<http://www.centrumlatinitatis.org/wp-content/uploads/2015/11/2.11.-Luca-Villanova.-Il-Latino-nel-lessico-medico-scientifico.pdf>
<https://soniamaggi2014.files.wordpress.com/2014/11/il-mediatore-linguistico-in-ambito-medico-sanitario.pdf>
<https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca>
<https://www.zemrashqiptare.net/news/1945/rp-0/act-print/rf-1/printo.html>
https://fjhj.journals.ekb.eg/article_168981_326e55c318f45fb78a4c46f1beab0803.pdf
www.yumpu.com/it/document/view/15836106/olja-arsic-tesi-specialistica-con-glossario-di-medicinapdf
<https://soniamaggi2014.files.wordpress.com/2014/11/il-mediatore-linguistico-in-ambito-medico-sanitario.pdf>